

tos fiacskám, hogy az ember mindig nyugodtan hajthassa le a fejét.”

Természetesen a végkifejletnek nagyon örülök, mégis munkál bennem a kétely: vajon nem csak azért sikerült-e a múlttal való teljes szakítás és a jövőbe néző bizalom pedagógiájának ezt a nagyszerű eredményt elérnie, mert időben megelőzte egy drasztikus totális diktatúra?

Mindazonáltal hajlandó vagyok a regény befejezésének időszakát jelképesen értelmezni. A szereplők sorsa és az évszakok váltakozása között bizonyos korrelációt tapasztalhatunk, mint ahogy az egyes szereplők hangulata és az időjárás között is. A regény ősszel fejeződik be, ez klasszikusan az elmúlás évszaka. Esetünkben azonban ez nem illene a pedagógiai tartalomhoz. Van azonban egy apró utalás a műben a szüretre, ezért arra a következtetésre jutottam, hogy a regény nem ősszel, hanem szüretkor fejeződik be. Ekkor érik be az utolsó olyan gyümölcs, amelyet gondos kezek hosszú időn át ápoltak. A kísértés visszautasítása és az árvízi mentőmunka nagyszabású tablója azt mutatja, hogy Babos pedagógiai módszerének is beérett a gyümölcse.

Zárszó

A gyermekvédelem ügye, ahogy mindenkor, ma is nagyon fontos. Ezért idézem Gegus Dániel szavait: „Vegye mindenki komolyan azt a figyelmeztetésemet, hogy bármennyire nem akarják is ezt megérteni az irányadó körök, nincs ebben a csonka-bonka szegény országban fontosabb, mint a gyermekvédelem. Magyarország jövődjéje van kérdésben. Isten csapása ránk nehezedett, a földön fekszünk, ki tudja: mikor kelhetünk onnan fel. Adja az ég, hogy minél előbb. De tegyük meg kötelességünket magunk is, mert mindent a sorstól nem várhatunk. E tetet között pedig nincs fontosabb, nincs magasabb, mint a jövődjéje nemzedék megmentése.” (4)

Bajor Zoltánné

Jegyzet

- (1) TRENCSENYI LÁSZLÓ: *Emberi Sorsok – Valahol Európában*. Gyermek és Ifjúságvédelem, 1984. 3. sz.
 (2) GYÖRGY JÚLIA: *Az antiszociális személyiség*. Medicina Könyvkiadó, Bp. 1967.
 (3) SCHÄFER ISTVÁN: *A háború hatása a fiataloknál a kriminalitására*. Bűntudományi Dolgozatok, 1946. 2. sz.
 (4) GEGUS DÁNIEL: *Gyermekvédelem és rendőrség*. Bp. 1929, 21. old.

Magyar vonatkozású széljegyzetek A Nyelvi Jogok Egyetemes Nyilatkozatához

A Barcelonában 1996. június 6-án elfogadott Nyelvi Jogok Egyetemes Nyilatkozata Magyarországon kevés publicitást kapott eddig. Az alábbiakban a Nyilatkozatnak (amely megjelent a Magyar Napló 1996. októberi számában) csupán a névhasználattal és az anyanyelvi oktatáshoz való joggal kapcsolatos pontjai kapcsán teszek néhány megjegyzést. (1)

Milyen nyelvi emberi jogot sértene az -ová kötelező használata a szlovákiai magyar nők nevében?

A nyelv, az oktatás és az emberi jogok sokszorosan összefüggnek egymással, de

az összefüggések természete, az interakciók a kutatók előtt sem eléggé ismertek, nem beszélve a laikusokról, tehát azokról az emberekről, akiknek a nyelvről, iskoláiról és emberi jogairól szó van. Lássunk egy példát!

A *Barcelonai Nyilatkozat* III. szakaszának (*Tulajdonnevek*) 34. cikke a következőket mondja: „Mindenkinek joga van, hogy saját nevét saját nyelvén minden területen használja, valamint, hogy neve más írásrendszerbe csak szükség esetén, a lehető legpontosabb fonetikai átírással történjen.”

Björn Jernudd a személynévhasználaton mutatja be a nyelvi jogok és az emberi jogok kapcsolatát, egyúttal azonban illusztrálja azt is, hogy a nyelvészet miként nyújthat tudományos alapot egy-egy emberi jog megfogalmazásához: „Amikor egy állam beavatkozik az egyének neveinek és csoportidentitásának viszonyába, valószínű, hogy sérülnek az emberi jogok. A nevek kötelező megváltoztatása egyik eszköze annak, hogy egy csoportnak, mint csoportnak a létét tagadják, amint ez korábban a bulgáriai törökökkel történt... Azok az államok, amelyek erőszakkal kívánják asszimilálni a látható etnikai csoportokat, megkövetelik a nevek megváltoztatását.” (2)

Goffmann és *Schegloff* munkái alapján *Jernudd* a következőképp érvel: föltételezzük, hogy azok a beszédhelyzetek, amelyekben Egyik Ember Másik Ember megnyilatkozását inadekvátnak értékeli, lényegileg instabil beszédhelyzetek, mivel az önkorrekciót minden ember a legtöbb helyzetben előnyben részesíti. Ha Egyik Ember vitatja Másik Ember nevét, ami az utóbbinak egyedi azonosítója, akkor konfrontációt gerjeszt. Ha Egyik Ember kezdeményezi Másik Ember névváltoztatását vagy megtagadja nevének bejegyzését, kétszeresen is megsérti Másik Embert. Egyrészt azzal, hogy lehetetlenné teszi a kommunikációban szokásos önkorrekció alkalmazását, másrészt azzal, hogy beavatkozik Másik Embernek nevével történő azonosításába.

Az ilyen erőszakos asszimiláció egyik hírhedt példáját Szlovákiában láttuk nemrég, ahol a törvényhozók szerették volna kötelezővé tenni, hogy a szlovák állampolgárságú asszonyok és lányok családnévei kivétel nélkül *-ová*-ra végződjenek. Ha ez a törvény megszületett volna, néhány száz ezer magyar lány és asszony emberi jogai csorbultak volna. A „névháborúban” (l. *Zalabai Zsigmond* kitűnő könyvét!) nem

az a demagóg érvelés az igazán érdekes, mely szerint *jazyk je zákon nad zákonom* (a nyelv törvény a törvény felett, értsd: a szlovák grammatika megköveteli az *-ová*-t, ami überol bármilyen Európa Tanács-i vagy egyéb határozatot), hanem az, hogy az *-ová*-sítás a nemek szerinti diszkrimináció egy nyilvánvaló példája. Ha nő vagy Szlovákiában, függetlenül attól, hogy szlovák vagy-e vagy nem, *X-ová* is leszel. A férfiaknak azonban bármilyen neve lehet.

Helységnevek használata és nyelvészeti elemzés

A *Barcelonai Nyilatkozat* III. szakaszának (*Tulajdonnevek*) 32. cikke 2. pontja a következőképp szól: „Minden nyelvi közösségnek joga van eredeti helységneveit meghonosítani, megőrizni és módosítani. Ilyen helységneveket nem lehet önkényesen eltörölni, elferdíteni vagy átalakítani, sem helyettesíteni, bármilyen változások történnek a politikai helyzetben vagy bármilyen más típusú változás következik be.”

Ebben a szövegben kulcsszavak a következők: *eltörölni, elferdíteni, átalakítani*. Ezek a szavak és a *Nyilatkozat* eredeti megfogalmazásában szereplő kifejezések (pl. az angol *abolished, distorted or adapted*), előreláthatóan komoly jogvita forrásai lehetnek egy esetleges szankcionálási perben, mivel nem szaknyelvi (hanem köznyelvi) szavak, s így többféleképp is értelmezhetők. Hogy mi számít *elferdítésnek* vagy *átalakításnak* egy név esetében, arra szakszerű választ leginkább a nyelvész hivatott, de főleg: ő képes adni. Olyan, a nyelvészeti alapismeretek közé tartozó terminus technicusok válnak itt „perdőntő” szereplőkké, mint a *transzliteráció, transzkripció, direkt kölcsönzés* vagy a *tükörfordítás*. (3) Íme egy példa:

A kilencvenes évek elején vívott szlovákiai „névháborúban” a magyar helységnevek megszüntetésére nyelvészeti szempontból nézve kétféle megoldással kísérleteztek. Az elsőt transzliterációnak (szlovákul: *transzkripcia*) nevezhetjük, eszerint *Dunaszerdahely*-et *Dunajszká Sztreda*-nak kellett volna hívni (ez a direkt kölcsönzés egyik esete, a szlovák nevet magyar helyesírással

„kölcsonzik”, adják át a szlovákok a magyaroknak). A másik javaslat a tükörfordítás volt: *Dunajská Sztreda* > *Dunaszerda*. (4) Mindkét javaslatnak az volt a célja, hogy szétszakítsa az őshonos magyar lakosság és városi a történelmi neve (vagyis *Dunaszerdahely*) közti kapcsolatot. Hasonló módon próbálták meg a britek kiiktatni a használatból a palesztinai zsidó helyneveket 1931-ben, amikor előírták a nekik megfelelő arab helynevek héberre való transliterálását. (5)

Kitalált helységnevek

A *Nyilatkozat Bevezető fogalmai* 1. cikkében a következő definíciót olvassuk: „Az a kifejezés, hogy egy területre jellemző nyelv, egy történelmileg létrejött közösség nyelvére vonatkozik egy ilyen térségben.”

A III. szakasz 32. cikkének 1. pontja pedig így szól: „Minden nyelvi közösségnek joga van a helységneveket a területre jellemző nyelven használni mind szóban, mind írásban, a magán-, a nyilvános és a hivatalos szférában egyaránt.”

A készülő és kiadás alatt lévő *Magyar Nagylexikon* szerkesztői, amint azt *Engel Pál* rekonstruálta, címszóként szerepeltetnek minden, az 1920 előtti Magyarország területére eső helységet, és teszik ezt a helységek magyar elnevezésének szerepeltetésével. Magyar elnevezésnek az minősül, amit a magyar közigazgatás valamikor hivatalosan elfogadott. Minden egykori magyarországi községnek volt hivatalos magyar neve – az 1890-es évek hivatalos helynév-magyarosító politikája következtében. Akkor olyan falvaknak is lett magyar neve, amelyeknek az 1880-as évekig sosem volt (mert szlovák, román vagy épp ruszin parasztok alapították őket). És olyan falvak is kaptak magyart nevet, amelyeknek „valaha volt ugyan magyar lakossága, de az idők folyamán idegen ajkúvá vált, és a hajdani magyar név is eltűnt vagy eltorzult”. (6)

A térképet átrajzolták, íróasztal mellett kiöltöttek számtalan új nevet, gyakran lefordítva az eredetét magyarra, pl. így keletkezett Trencsén vármegyében *Hőlak*.

A *Barcelonai Nyilatkozat történelmileg létrejött közösségről, az általa lakott területre*

jellemző nyelvről, és az ilyen nyelvbeli helységnevekről tesz említést. Sajnos, a Magyar Nagylexikon szerkesztői, mivel „a rosszemlékű magyarosítás termékeit használták fel címszavaknak”, egyfelől „a legrosszabb emlékű sovinizmus csapdájába” (8) kerültek bele, másfelől *a területre nem jellemző helységnevek* használatával éppúgy sértik a szomszéd népeket, mint ahogy például a magyarokat sértették a szlovákok, amikor *Dunajská Sztreda*-t javasolták néhány éve *Dunaszerdahely* hivatalos magyar névének.

Az anyanyelvi oktatáshoz való jog

A Nyilatkozat oktatásról szóló II. szakaszának 24. cikke – saját fordításomban (9) – a következőképp szól: „Minden nyelvi közösségnek joga meghatározni, hogy saját nyelve milyen mértékben legyen jelen – akár az oktatás nyelveként, akár tantárgyként – a területén folyó oktatás minden szintjén, tehát az iskoláskor előtti, továbbá az általános iskolai, középiskolai, technikai-szakközépiskolai, egyetemi és felnőttoktatásban.”

E cikk kapcsán röviden két olyan magyar problémára utalok, amikről nemigen szoktak nálunk beszélni. Az egyik kérdés a csángókkal kapcsolatos, a másik a hazai cigánysággal.

A moldvai csángók sanyarú sorsát jószándékú, de a vonatkozó szakismeretek birtoklásában halmozottan hátrányos helyzetű magyar politikusok, aktivisták és időnként még nyelvészek is sajnálatos módon tovább rontják, napjainkban is. E folyamat 1990 óta tart, amióta a „csángómentés” külföldi formáival egyesek újból politikai sikereket igyekeznek kovácsolni maguknak.

A *Nyilatkozat* idézett cikkéből most számunkra ez a kitétel érdekes: „...meghatározni, hogy saját nyelve milyen mértékben legyen jelen (...) a területén folyó oktatás minden szintjén...” Hogyan lehet meghatározni, hogy egy nyelvi közösségnek mi a saját nyelve? Mi a moldvai csángók saját nyelve? Egy-két, a kérdést komolyan vizsgáló nyelvészünktől eltekintve erre mindenki kapásból rávágja, hogy a csángók nyelve: a magyar. (10) De honnan tudják a magabiztosak, hogy ez így van? Egyáltalán: illetékesek e kérdés megválaszolására? Horribile

dictu: illetékes-e egy magyar nyelvész, legyen bár a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja, e kérdés megválaszolására?

E nem költőinek szánt kérdésre azt a triviális, de egyben meghökkentő választ kell adnunk, hogy nem illetékes! A kérdés megválaszolására egyedül maguk a csángók illetékesek.

A Nyilatkozat 3. cikkének 1. pontja elidegeníthetetlen egyéni

jognak tekinti az egy nyelvi közösség tagjakénti elismeréshez való jogot. Tehát mindenkinek, így a közép-korinak tetsző s orális kultúrában megrekedt és magyar nemzet-tudattal sosem bírt moldvai csángóknak is elidegeníthetetlen joguk, hogy mások fogadják el: ők magukat a csángó nyelvi közösséghez tartozónak vagy a magyar nyelvi közösséghez tartozónak tartják-e. Ez a jogi oldala a kérdésnek. Hasonló kérdéseket feszegetett, de szociolingvisztikai szempontból, már 1965-ben az amerikai Joshua A. Fishman, amikor többek között ezt írta: „Fölmerül azonban az

a kérdés, hogy mikor csoport egy csoport, azaz milyen mértékű „csoportszerűséget” (és kinek a sztenderdjeihez mért csoportszerűséget) kell mutatnia? Vajon akkor válik-e etnikus csoporttá – és akkor marad-e annak – egy csoport, amikor (és ameddig) saját tagjai különálló csoportnak tekintik, vagy amikor (és ameddig) a kívülállók tekintik őket ilyen csoportnak? S akkor tartoznak-e az egyedek egy etnikus csoporthoz, ha saját maguk ahhoz tartozónak ismerik el magukat, vagy ha mások tulajdonítják őket ahhoz tartozónak?” (11)

A régebbi és a mai terepkutatásokon alapuló beszámolókat szerint (12) a moldvai

csángók nem jelentéktelen része arra a kérdésre, hogy „Milyen nemzetiségű Ön?” úgy válaszol, hogy „Katolikus csángó vagyok.” Saját nyelvüket is *csángónak* nevezik, s megkülönböztetik a *(tiszt) magyar-tól*. Vannak olyan csángó dialektusok, amelyeket magyarországi magyar csak hézagosan ért meg, körülbelül annyira, mint

amennyire egy oroszul jól tudó magyar ember értene meg egy szerbet. A mai nyelvi különbségek szinkrón tények, amiknek nagy jelentősége van (kell legyen) például az oktatástervezésben. Annak a nyelvtörténeti előzménynek, hogy a mai csángók elődei évszázadokkal ezelőtt kivándorolt magyarok voltak, anyanyelvi oktatási szempontból csak elenyésző jelentősége van.

A csángó gyermekek székelyföldi iskoláztatásának szomorú története (13) jelentős részben annak a következménye, hogy a csángómentők mit sem törődtek akciójuk emberi jogi, nyelvi jogi és oktatási vonatkozásaival. Nyelvész

számára evidens, amit Sándor Klára írt e kérdésről: „A nyelvi türelmen alapuló anyanyelvi oktatás minden egyéb helyzetben is az egyetlen kívánatos megoldás, de a csángók esetében a magyar sztenderdet favorizáló eljárás az anyanyelv gondatlanságból elkövetett kiirtásával lenne egyenértékű.” (14)

A csángó történet azt illusztrálja, hogy ha egy nyelvi csoport gyermekeinek iskoláztatásáról mások, kívülállók döntenek, akkor megsértik e csoport nyelvi önrendelkezési jogát, s így komoly károkat okozhatnak azoknak, akiknek „megsegítésére”

A Barcelonai Nyilatkozat történelmileg létrejött közösségről, az általa lakott területre jellemző nyelvről, és az ilyen nyelvbeli helységnevekről tesz említést. Sajnos, a Magyar Nagylexikon szerkesztői, mivel „a rossz- emlékü magyarosítás termékeit használták fel címszavaknak”, egyfelől „a legrosszabb emlékü sovinizmus csapdájába” kerültek bele, másfelől a területre nem jellemző helységnevek használatával éppúgy sértik a szomszéd népeket, mint ahogy például a magyarokat sértették a szlovákok, amikor Dunajszká Sztreda-t javasolták néhány éve Dunaszerdahely hivatalos magyar nevének.

szövetkeztek. A magyarországi cigányság esetében is a nyelvi önrendelkezési jog megsértéséről szöveg most, de itt a „megsegítés” motívuma még idézőjelesen sem játszik semmilyen szerepet.

A *Barcelonai Nyilatkozat* Általános elvei 10. cikkében ezt olvassuk:

„1. Minden nyelvi közösség egyenlő jogokkal rendelkezik.

2. Ez a *Nyilatkozat* elfogadhatatlannak tartja a nyelvi közösségek elleni diszkriminációt olyan kritériumok alapján, hogy milyen fokú a politikai szuverenitásuk, milyen a szociális, gazdasági stb. helyzetük, *menyire kodifikált vagy modernizált a nyelvük* (kiemelés tőlem – K. M.), vagy bármely más kritérium alapján.” (15)

A mindennapi politikai retorikában Magyarországon elég gyakran előfordul, hogy országunkra politikusaink mint valamiféle kisebbségi jogi gyakorlatában mintaadó országra utalnak. A „mintaadás” persze relatív. Amikor a hazai kisebbségek jónak mondott helyzetéről esik szó, senki se gondol/utal a cigányokra. És erre jó oka is van, hisz cigányságunk anyanyelvi oktatási jogai, ha a kodifikáció szintjén nem is térnek el például a hazai németek jogaitól, az érvényesítésben/érvényesíthetőségben messze elmaradnak azoktól.

Tény ugyanis, hogy a kétnyelvű magyarországi cigánygyermeknek csak elenyésző töredéke kezdheti meg általános iskolai tanulmányait cigány anyanyelvén, túlnyomó többségüknek az iskola egy nyelvi és kulturálisan vadidegen többségi, magyar iskolát jelent.

Az anyanyelvi iskolakezdés lehetőségétől való megfosztottság társadalmi következményei minden gondolkodó magyart el kell borzasszanak. Kemény István (16) vizsgálatai kimutatták, hogy a hazai cigányság 25–29 éves korcsoportjában az általános iskola nyolc osztályát el nem végzők között a legnagyobb különbségek az anyanyelv szerinti különbségek. A nyolc osztállyal kevesebbet végzettek aránya az 1994-es felmérés szerint így alakul:

– magyar anyanyelvűeknél	22,9%
– román anyanyelvűeknél	41,6%
– cigány anyanyelvűeknél	48,2%.

Az a tény, hogy a cigány anyanyelvű kisiskolások nem járhatnak olyan iskolába, amelyben anyanyelvükön folyik az oktatás, összefüggésben szemlélendő azaz, hogy a többségi (magyar) anyanyelvű romák 77%-a, de a kisebbségi (cigány) anyanyelvű romáknak mindössze 52%-a végzi el a nyolc osztályt.

A cigányság egy részét érő nyelvi diszkrimináció „megindoklásában” nálunk sem ismeretlen az az érv, hogy „nincs irodalmi nyelvük, túl sok nyelvjárást beszélnek, egymást sem értik”. Ez az érv a *lingvicitismus* (=nyelvi alapon meghatározott csoportok közötti diszkrimináció) egyik fajtája (17), amely nálunk még nem számít különösebben szalonképtelennek. (18) Például nehéz lenne különbséget tenni a magyar parlamenti pártok között a tekintetben, hogy ezt az érvet miként ítélik meg. A mai magyar lingvicitista gyakorlat a cigányok esetében egyelőre szalonképes. Ha a *Barcelonai Nyilatkozat* idézett pontjai nemzetközi jogi érvényűek lesznek, egy csapásra szalonképtelen lesz mindaz, ami ma még csak (talán) kínos.

Ismert az az eset, hogy 1979-ben az USA Michigan Államában, Ann Arborban az egyik bíróságnak egy fekete gyereket érő oktatási diszkriminációról szóló perben azt is el kellett döntenie, hogy a sztenderd amerikai angol és a néger angol (=Black English Vernacular) egy nyelv-e vagy kettő? (19) Ha ugyanis egy nyelv, akkor nem állhat fenn a nyelvi alapú oktatási diszkrimináció. A döntés salamoni volt, de a bírő kötelezte az Ann Arbor-i iskolaszéket, hogy képezzék tovább tanáraikat s tegyék őket alkalmassá arra, hogy az iskolába néger angollal érkező gyerekeket felismerjék, s számukra speciális, a sztenderd angol olvasásának elsajátítását lehetővé tevő tananyagokat és módszereket fejlesszenek ki (20). Amikor az egyetemen az Ann Arbor-i pert tanítom, a következő költői kérdéssel szoktam befejezni az órát: „Nyelvészeti szempontból melyik két változat különbözik jobban? A sztenderd amerikai angol és a néger angol, vagy a sztenderd magyar és a magyarországi cigány nyelvjárások?” (21) A válasz triviális

és a belőle levonható oktatási jogi következtetés szomorú: a magyarországi cigányság egy részének helyzete sokkal rosszabb, mint az amerikai négerké.

Kontra Miklós

Jegyzet

(1) A magyar UNESCO Bizottság és a Magyar PEN Club 1997. április 22-én kerekasztal-beszélgetést rendezett a *Nyelvi Jogok Egyetemes Nyilatkozatáról*, amit 1996. június 6-án fogadott el Barcelonában a Nyelvi Jogok Világkonferenciája. Ez a cikk a kerekasztal-beszélgetésen előmondott hozzászólásom írott változata. Köszönetet mondok Csernicskó Istvánnak, Zsadányi Nagy Csabának és Sándor Klárának azért, hogy megjegyzéseikkel és szakirodalommal segítettek a szöveg megírásában.

(2) JERNUDD, BJÖRN: *Personal names and human rights*. = SKUTNABB-KANGAS, TOVE-PHILLIPSON, ROBERT: *Linguistic human rights: Overcoming linguistic discrimination*, 121–132. Mouton de Gruyter, Berlin–New York 1994, 130. old. – Fordításomban.

(3) Vö. pl. KONTRA MIKLÓS: *A nyelvek közötti kölcsönzés néhány kérdéséről, különös tekintettel „elangolosodó” orvosi nyelvünkre*. Akadémiai Kiadó, Bp. 1981.

(4) Vö. ZALABAI ZSIGMOND: *Mit ér a nyelvünk, ha magyar? A „táblaháború” és a „névháború” szlovákiát magyar sajtódokumentumaiból 1990–1994*. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony 1995, 117. és 193. old.

(5) KATZ, YOSSE: *Identity, Nationalism, and Place-names: Zionist Efforts to Preserve the Original Local Hebrew Names in Official Publications of the Mandate Government of Palestine*. 1995. Names, 2. sz., 113. old.

(6) ENGEL PÁL: *Kitalált helységnevek. A Magyar Nagylexikon a magyarországi helységekről*. História, 1996. 7. sz., 31. old.

(7) Uo., 32. old.

(8) Uo.

(9) A Magyar Napló-beli fordítás e helyen némileg pontatlan.

(10) Ízelítőül egy idézet a kérdés nyelvészetileg és politikailag szerfelett érzékeny voltának bemutatására: „Annak a felelősségét viszont nem merem vállalni, hogy a megfelelő adatok és ismeretek teljes hiányában tegyek javaslatot arra, hogy a csángót nagyon eltérő magyar dialektusnak, vagy inkább nagyon közeli rokonnyelvnek célszerűen tekinteni. Nekem úgy tűnik, bár ebben messze nem vagyok biztos, hogy az előző megoldás a román politikai törekvésekkel szemben nyújthat némi védelmet, az utóbbi a magyarországi tudatlansággal szemben. Pillanatnyilag az utóbbi érv látszik súlyosabbnak.” – SÁNDOR KLÁRA: *Apró Abécé – apró esély: A csángók „nyelvélvezésének” lehetőségei és esélyei*. = Szerk.:

CSERNICSKÓ ISTVÁN-VÁRADI TAMÁS: *Kisebbségi magyar iskolai nyelvhasználat*. Tinta Könyvkiadó és Kiadványszerkesztő Bt., Bp. 1996, 51–67. old. – A szerző a csángókérdést ma legjobban ismerő magyar nyelvész.

(11) FISHMANN, JOSHUA A.: *Az „etnicitás” és a nyelvi tudatosság*. = Szerk.: PAP MÁRIA-SZÉPE GYÖRGY: *Társadalom és nyelv. Szociolingvisztikai írások*. Gondolat Könyvkiadó, Bp. 1975, 511. old.

(12) LÜKŐ GÁBOR: *A moldvai csángók I. A csángók kapcsolatai az erdélyi magyarsággal*, Bp. 1936, 13. old.; SÁNDOR KLÁRA: *Apró Abécé...*, i. m., uő.: *A nyelvcsere és a vallás összefüggése a csángók-nál*. Korunk, 1996. 11. sz., 60–75. old.; uő.: *A csángó nyelvtervezés lehetőségei. Előadás az MTA Szege-di Tagozatának Nyelvészeti Bizottságában 1997. április 8-án*.

(13) A Székelyföldön iskoláztatott csángó gyermekeket nyelvi és kulturális traumák özöne érte és éri ma is. Hatalmas beilleszkedési gondokkal találják szemben magukat Erdélyben, de ha hazatérnek Moldvába, ott is beilleszkedési gondjaik lehetnek. Közismert tény, hogy egyetlen csángó fiatal sem tért vissza szülőföldjére tanítani, sem a Székelyföldön, sem a Magyarországon iskoláztattak közül. – Vö. pl.: BORBÁTH ERZSEBET: *A moldvai csángó gyermekek székelyföldi iskoláztatásának tapasztalatai*. = Szerk.: CSERNICSKÓ ISTVÁN-VÁRADI TAMÁS: *Kisebbségi magyar iskolai nyelvhasználat*, i. m., 69–74. old.; PALFFY M. ZOLTÁN: *Moldvai fiatalok erdélyi magyar iskolákban*. Szövetség, 1996. június, 11–13. old.

(14) SÁNDOR KLÁRA: *Apró Abécé...*, i. m., 52. old.

(15) Saját fordításom az angol eredetiből.

(16) KEMÉNY ISTVÁN: *A romák és az iskola*. Educatio, 1996. 1. sz., 74. és 79. old.

(17) Vö.: PHILLIPSON, ROBERT-TOVE SKUTNABB-KANGAS: *Nyelvi jogok és jogsértések*. Valóság, 1997. 1. sz., 12–30. old.

(18) „A nyelvek ’dialektusnak’, ’népnyelvnek’, ’tájszólásnak’ minősítése arra szolgál, hogy a hatalmat nem birtokló nemzetek önrndelkezésre irányuló követeléseit kizárják, arra hivatkozva, hogy csetükben hiányzik a nemzeti lét egyik feltétele, a teljesen kifejlesztett nyelv. Így az állammal nem rendelkező nemzeteket vagy népeket társadalmilag fogyatékosnak, a nemzetközi színen pedig láthatatlan nemszereplőknek tekintik.” – Uo., 25. old.

(19) Az amerikai fekete angol jellegzetes vonásait részletesen tárgyalja magyarul: WARDHAUGH, RONALD: *Szociolingvisztika*. Osiris–Századvég Kiadó, Bp. 1995.

(20) Vö.: KONTRA MIKLÓS: *A sztenderd amerikai és a négerangol különbségéről*. = Szerk.: KEMÉNY GÁBOR: *Normatúdat – nyelvi norma*, MTA Nyelvtudományi Intézet, Bp. 1992, 109–115. old. Idézi még: KISS JENŐ: *Társadalom és nyelvhasználat. Szociolingvisztikai alapfogalmak*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp. 1996, 131–133. old.

(21) KONTRA MIKLÓS-THOMAS, HELEN: *Readings in Applied Linguistics for Teachers of English*. Kézirat javított kiadása. JATE BTK jegyzet. Tankönyvkiadó, Bp. 1991, 17. old.